

Коли я дивлюся на три грубі томи нотаток про нашу працю за 1894 рік, то мушу визнати, що мені досить важко вибрати з такого багатого матеріалу випадки, найцікавіші самі собою і водночас такі, що найяскравіше відображали б ті своєрідні здібності, якими славився мій друг. Гортаючи їхні сторінки, я натрапляю на записи про огидну історію з червоною п'явкою та про страхітливую смерть банкіра Кросбі. Тут можна знайти звіти про трагедію в Едлтоні і про незвичайну знахідку в старовинному британському кургані. Відома справа про спадщину Сміта-Мортімера розслідувалася того ж року, й тоді ж було заарештовано Юре, вбивцю з Бульварів, за що Холмс одержав лист із подякою від французького президента і орден Почесного легіону. Кожен із цих випадків заслуговує на окрему розповідь, проте в цілому, на мою думку, жоден з них не має стількох цікавих деталей, як випадок у старій садибі Йокслі, причому це стосується не тільки смерті молодого Віллоубі Сміта, а й наступних подій, що пролили на цей злочин таке дивне світло.

Був дощовий, буряний вечір кінця листопада. Ми з Холмсом цілий вечір просиділи мовчки: він намагався прочитати крізь сильну лупу залишки напису на палімпсесті, а я заглибився в останнє дослідження з хірургії. Надворі над Бейкер-стрит стугонів вітер, а в шибки несамовито тарабанив дощ. Дивно було, що в самісінькому серці міста, де робота людських рук оточувала нас зусебіч на добрий десяток миль, ми відчували себе в залізних лабетах природи, для якої увесь Лондон видавався не більшим за кротовину в полі. Я підійшов до вікна й поглянув на безлюдну вулицю. Подекуди в калюжах на брудних кам'яних плитах мерехтіли вогники ліхтарів. Самотній кеб плюскотів по тих калюжах, їдучи з Оксфорд-стрит.

— Еге ж, Ватсоне, добре, що такого вечора нам не треба нікуди виходити, — мовив Холмс, відклавши лупу і згортаючи рукопис. — На сьогодні досить. Ця робота дуже втомлює очі. Як я розібрав, це просто рахунки абатства другої половини п'ятнадцятого століття. Овва! Що це таке?

Крізь виття вітру до нас долинув стукіт кінських копит, а потім скрегіт коліс. Кеб, який я побачив, зупинився біля наших дверей.

— Чого йому треба?! — вигукнув я, помітивши, як із кеба вискочив чоловік.

— Чого йому треба? Нас, кого ж іще? А нам, бідолашний мій Ватсоне, треба брати пальта, шарфи, калоші й таке інше, що людина вигадала проти негоди. Та постривайте! Кеб поїхав! Тепер є надія. Якби він хотів, щоб ми поїхали з ним, то затримав би кеб. Ідїть-но, любий мій друже, й відчинїть двері, бо всі добрі люди давно вже сплять.

Коли світло лампи в передпокої впало на обличчя нашого нічного відвідувача, я легко його впізнав. То був молодий Стенлі Гопкінс, талановитий детектив, до чиєї кар'єри Холмс часом виявляв цікавість.

— Він удома? — нетерпляче спитав гість.

— Заходьте, любий сер, — пролунав згори Холмсів голос. — Сподіваюсь, ви не потягнете нас куди-небудь проти ночі.

Детектив зійшов сходами, й світло нашої лампи замерехтіло на мокрому дощовику. Поки я допомагав скинути його, Холмс ворухив у каміні дрова.

— А тепер, любий мій Гопкінсе, йдїть сюди й обсушіть свої ноги, — сказав він. — Ось вам сигара, а в доктора є чудові ліки з гарячою водою та лимоном, які найкраще підходять для такої ночі. З вами, напевно, сталося щось важливе, якщо воно погнало вас із дому в таку негоду.

— Так, містере Холмсе. Їй-бо, в мене був шалений день. Ви читали останні вісті про пригоду в Йокслі?

— Сьогодні я не читав нічого свіжішого від п'ятнадцятого століття.

— Нічого, там лише кілька рядків, та й то перебреханих. Не велика втрата. Правду кажучи, я не справляв посиденьок. Йокслі — це в Кенті, за сім миль від Четема й за три від залізниці. Чверть на четверту я одержав телеграму, о п'ятій був уже в Йокслі, провів розслід, повернувся останнім потягом на Черинг-Крос і звідти помчав у кебі просто до вас.

— Тобто це означає, що вам у цій пригоді не все зрозуміло?

— Це означає, що мені в ній нічого не зрозуміло. Такої заплутаної справи я ще ніколи не мав, а спочатку вона здалася мені такою простою, що там і робити нема чого. Бракує причини, містере Холмсе. Ось що непокоїть мене — я не можу знайти причини. Людину вбито, це безперечно, але я не розумію, хто міг би бажати їй зла.

Холмс запалив сигару і глибоко вмостивсь у кріслі.

— Розкажіть нам усе, — попросив він.

— Усі подробиці я знаю якнайкраще, — почав Стенлі Гопкінс. — Я хочу лише дізнатися, що вони означають. Пригода ця, як мені відомо, сталася так. Кілька років тому стару сільську садибу Йокслі винайняв літній чоловік, що називав себе професором Коремом. Він хвора людина: або лежить у ліжку, або шкутильгає з ціпочком по кімнатах, а часом садівник возить його по парку в колясці. Із слуг він наймає лише стару економку місіс Маркер, та ще покоївку Сьюзен Тарлтон. Обидві вони мешкають у нього відтоді, відколи він приїхав, і обидві мають лагідну вдачу. Професор пише якусь наукову працю й десь із рік тому вирішив, що йому потрібен секретар. Перші два секретарі не засиділися в нього, але третій, містер Віллоубі Сміт, юнак, що тільки-но скінчив університет, виявився саме таким секретарем, якого хотів наймач. Праця його була така: щоранку він писав під диктовку професора, а вечорами добирав матеріал, потрібний для завтрашньої праці. За цим Віллоубі Смітом не знали нічого поганого — ні тоді, коли він хлопчиком навчався в Апінгемі, ні тоді, коли вже юнаком — в Оксфорді. Я бачив його характеристики, з

яких видно, що він завжди був спокійний, ввічливий, сумлінний хлопець без жодної вади. І цей хлопець сьогодні вранці зустрів свою смерть у кабінеті професора за обставин, які можуть свідчити лише про вбивство.

Вітер за вікнами свистів і гув. Ми з Холмсом підсунулися ближче до каміна, поки молодий інспектор неквапом провадив свою дивовижну розповідь.

— Якби ви обшукали всю Англію, — мовив він, — то не знайшли б людей, більш відсторонених від зовнішнього світу. Тижні поспіль ніхто з них не виходить за ворота садиби. Професор занурений у свою роботу й нічого поза нею не хоче знати. Молодий Сміт не був знайомий з жодним із сусідів і жив так само, як і його наймач. Жінки — такі самі домовальниці. Мортімер, садівник, який возить професора в колясці, — старий вояк, що пройшов Кримську війну, людина бездоганної поведінки. Він мешкає не в самому будинку, а в трикімнатній хатці в іншому кінці парку. Більше в садибі Йокслі немає нікого. Водночас треба сказати, що за сотню ярдів від воріт пролягає Лондонське шосе, яке веде на Четем. Ворота взято лише на заціпку, тож чужій людині легко потрапити всередину.

Тепер я перекажу вам свідчення Сьюзен Тарлтон, бо вона — єдина особа, яка може що-небудь сказати про цю справу. Це сталося близько півдня, після одинадцятої години. Вона тоді вішала фіранки в горішній спальні. Професор ще був у ліжку, бо в негоду він встає не раніш ніж опівдні. Економка поралася в кухні. Віллоубі Сміт був у своїй спальні, яка слугувала йому й вітальнею, і покоївка почула, як він пройшов коридором і зійшов униз до кабінету, що був якраз під горішньою спальнею. Вона його не бачила, однак каже, що не могла помилитися, бо добре знає його швидку, рішучу ходу. Вона не чула, як зачинилися двері кабінету, але за хвилину звідти долинув жажливий крик. Це був дикий хрипкий вигук, такий дивний і химерний, що важко було визначити, хто кричить — чоловік чи жінка. Тієї самої миті пролунав удар — такий важкий, що старий будинок аж струсонувало, а потім запанувала тиша. Покоївка якусь хвилину не могла й поворухнутись, проте невдовзі оговталась і побігла

вниз. Двері кабінету було зачинено, й вона відчинила їх. Молодий містер Віллоубі Сміт лежав, розпростертий на підлозі. Спершу вона не побачила в нього жодного поранення, та коли спробувала підняти його, то помітила на потилиці ранку, з якої текла кров. Рана була маленька, але дуже глибока, — зачепило, мабуть, сонну артерію. Знаряддя, яким було завдано удару, лежало поруч на килимі. То був невеличкий ніж з держакон із слонової кістки й негнучким лезом, — ніж для зрізування печаток, яким прикрашають старомодні письмові столи. Він завжди лежав на столі професора.

Спочатку покоївка вирішила, що молодий Сміт уже помер, проте коли вона покропила його обличчя водою з карафки, він на мить розплющив очі. "Професоре, — пробурмотів він, — то була вона". Покоївка ладна заприсягтися, що почула саме ці слова. Він марно намагався додати щось іще й навіть підняв праву руку. Та відразу опустив її й помер.

Тим часом до кімнати вбігла економка, але останніх слів юнака вона вже не чула. Залишивши Сьюзен біля померлого, вона побігла до кімнати професора. Той сидів на ліжку, неабияк схвилюваний, бо почув крик і зрозумів, що скоїлося щось жахливе. Місіс Маркер присягається, що професор був у нічній сорочці, та він і не міг одягнутися без Мортімера, якому було наказано прийти о дванадцятій. Професор заявив, що чув десь крик; оце все, що йому відомо. Він ніяк не може пояснити останніх слів юнака: "Професоре, то була вона"; то була, мабуть, маячня. На його думку, Віллоубі Сміт не мав ворогів, і він не бачить жодної причини для вбивства. Передусім він послав садівника Мортімера по тамтешню поліцію. А трохи згодом старший констебль викликав мене. Нічого в домі не чіпали, поки я не приїхав, і було суворо наказано, щоб ніхто не ходив стежками, які ведуть до будинку. Це була чудова можливість застосувати ваші методи на практиці, містере Шерлоку Холмсе. Для цього справді все було на місці.

— Крім містера Шерлока Холмса, — трохи в'їдливо посміхнувшись, відказав мій друг. — Гарзд. Тепер послухаймо, що ви там зробили.

— Насамперед, містере Холмсе, прошу вас поглянути на цю схему. Вона дасть вам загальне уявлення про те, де розташовано кабінет професора та інші кімнати. Це допоможе вам стежити за моїми розшуками.

Він розгорнув аркуш паперу й поклав на коліна Холмсові. Я підвівся, став позаду Холмса й теж почав вивчати малюнок.

— Це, звичайно, тільки начерк, я зазначив лише те, що здалося мені суттєвим. Решту ви пізніше побачите самі. Перш за все припустімо, що вбивця пробрався до будинку знадвору: як міг він — чи вона — це зробити? Безперечно, парковою стежкою й через чорний хід, звідки веде прямий коридор до кабінету. Будь-який інший шлях набагато складніший. Утекти можна було лише таким самим чином, бо інші два шляхи були відрізані: один зайняла Сьюзен, що бігла вниз, а другий веде просто до спальні професора. Зрозуміло, що я зосередив усю свою увагу на стежці в парку, яка розмокла після дощу, тож сліди на ній мали бути чіткі.

Оглянувши стежку, я побачив, що маю справу з обережним і досвідченим злочинцем. На стежці не було жодних слідів. Зате хтось пройшовся травником, який оторочує стежку, щоб не залишити слідів на землі. Чітких відбитків я там теж не знайшов, але траву було прим'ято; отже, нею хтось пройшов. Це міг бути тільки вбивця, бо ні садівник, ні будь-хто інший з дому не ходив там того ранку, а вночі без упину дощило.

— Хвилинку, — перервав його Холмс. — А куди веде ця стежка?

— До шосе.

— Яка вона завдовжки?

— Ярдів зі сто.

— Якщо біля воріт на стежці були сліди, чи могли б ви помітити їх?

— На жаль, стежку там викладено цеглою.

— А на самому шосе?

— Ні, воно геть укрите калюжами.

— Так, так! А сліди на траві вели до будинку чи від нього?

— Не можу сказати. Вони були нечіткі.

— Великі чи малі?

— Теж не можу сказати.

Холмс нетерпляче прицмокнув.

— Дощ і досі ллє, і буря так само лютує, — мовив він. — Прочитати ці сліди буде важче, ніж отой рукопис. Ну, та так уже й буде. То що ви зробили, Гопкінсе, коли побачили, що нічого не побачили?

— Мені здається, що я побачив багато, містере Холмсе. Я дізнався, що хтось обережно пробрався до будинку знадвору. Там на підлозі простелено кокосовий килимок, і на ньому немає жодних слідів. Далі я вирушив до самого кабінету. Меблів у тій кімнаті дуже мало. Єдине, що там є, — великий письмовий стіл із шухлядами. Бічні шухляди було відімкнено, а середню — замкнено. Бічні шухляди, мабуть, завжди стояли відімкнені, бо в них не було нічого цінного. В середній зберігалися деякі важливі папери, але всі вони були на місці, і професор запевнив мене, що нічого не пропало. Зрозуміло, що метою злочину було не пограбування.

Потім я оглянув тіло юнака. Воно лежало біля столу, трохи ліворуч, як позначено на цьому малюнку. Рана була ззаду на потилиці, з правого боку, тож він ніяк не міг поранити себе сам.

— Якщо не впав на ніж, — мовив Холмс.

— Звичайно. Мені це теж спало на думку. Але ми знайшли ніж за кілька ярдів від тіла, — отже, це неможливо. До того ж, ці його останні слова... І, нарешті, ще один дуже важливий доказ — річ, яку я знайшов у правій руці небіжчика.

Стенлі Гопкінс витяг з кишені паперовий пакуночок. Розгорнувши його, він дістав золоте пенсне на подвійному чорному шовковому шнурку, обидва кінці якого було обірвано.

— Віллоубі Сміт мав чудовий зір, — додав він. — Нема ніякого сумніву, що він зірвав це з обличчя вбивці.

Шерлок Холмс узяв пенсне до рук і оглянув з прискіпливою цікавістю. Потім почепив його собі на носа, спробував почитати, підійшов до вікна й поглянув на вулицю, відтак зняв пенсне і якусь хвилину розглядав його при світлі лампи; нарешті з усмішкою сів за стіл і написав кілька рядків на аркуші паперу, який подав Гопкінсові.

— Це найкраще, що я можу зробити для вас, — сказав він. — Чимось та й допоможе.

Здивований детектив прочитав записку вголос. У ній йшлося:

"Розшукується жінка, добре вбрана, з дуже товстим носом та близько посадженими очима. Має звичку морщити чоло, мружити очі й горбитися. Є відомості, що протягом останніх кількох місяців вона принаймні двічі зверталася до оптика. Оскільки в її пенсне надзвичайно

сильні скельця, а оптиків не так уже й багато, відшукати її буде неважко".

Побачивши Гопкінсове здивування, — воно, мабуть, відбилось і на моєму обличчі, — Холмс усміхнувся.

— Усі мої висновки дуже прості, — сказав він. — Важко знайти річ, яка дала б ширше поле для висновків, ніж окуляри чи пенсне, ще й таке незвичайне. Те, що це жіноче пенсне, я зрозумів з його вишуканої оправы, а також зі слів загиблого. Щодо її вбрання — це теж просто: адже оправу зроблено з чистого золота, і важко уявити собі, щоб будь-хто, носячи таке пенсне, був би скромніший в інших звичках. Погляньте-но: дужка надто широка для вашого носа, отже, ніс у цієї жінки дуже товстий. Такий ніс звичайно буває досить короткий, хоча трапляється й велике число винятків, тож я не наполягаю на цій деталі. В мене досить вузьке обличчя, і все-таки я бачу, що мої очі посаджені ширше за скельця. Таким чином, очі цієї жінки посаджені близько до носа. Зверніть увагу, Ватсоне, що скельця тут увігнуті й надзвичайно сильні. Жінка, чий зір такий слабкий, повинна мати й інші відповідні прикмети — зморшки на чолі, примружені очі, похилі плечі.

— Так, — відповів я, — мені зрозумілий кожен ваш висновок. Але я досі ніяк не доберу, як ви здогадалися про два візити до оптика.

Холмс знов узяв пенсне до рук.

— Зверніть увагу, — мовив він, — що дужку зсередини підмощено корком, щоб менше стискувати ніс. Одна з прокладок вицвіла й трохи стерта, друга — нова. Нову, мабуть, поклали нещодавно. Але й стару, як я бачу, міняли кілька місяців тому. А з того, що обидві прокладки зовсім однакові, видно, що ця леді двічі лагодила пенсне в одного й того самого оптика.

— Святий Юрію, це просто диво! — вигукнув у захваті Гопкінс. — Це ж треба, щоб я мав усі ці відомості в руках і нічого про них не знав! Щоправда, я мав намір обійти лондонських оптиків.

— Обійдіть, звичайно. А тим часом розкажіть, чи знаєте ви щось іще про цю справу?

— Нічогісінько, містере Холмсе. Здається, тепер ви знаєте не менш від мене, а може, й більше. Ми розпитували, чи не з'являвся хтось незнайомий на тамтешніх дорогах чи на станції. Таких незнайомців там не було. Чого я ніяк не доберу, то це причини вбивства. Навіть жодного натяку на причину немає.

— Ну, тут я не зможу допомогти вам. Але ви, мабуть, хочете, щоб ми завтра поїхали з вами?

— Якщо це не завадить вам, містере Холмсе. О шостій ранку з Черинг-Кросу відходить потяг до Четема; коли поверне на дев'яту, ми будемо в Йокслі.

— Тоді ми поїдемо цим потягом. Пригода ваша, звичайно, має деякі цікаві деталі, і я хотів би придивитися до них пильніше. Гаразд, незабаром уже перша, а нам треба хоч кілька годин поспати. Влаштовуйтеся на цій канапі перед каміном. Уранці я розпалю спиртівку, зварю вам каву й ми вирушимо.

Наступного дня буря вщухла, але ранок, коли ми вирушили в дорогу, був холодний. Ми бачили, як над похмурими болотами біля Темзи сходило непривітне зимове сонце; бачили довгий, сумний простір річки, що завжди нагадуватиме мені про нашу гонитву за остров'янином з Андаманив на початку нашої кар'єри. Після втомливої мандрівки ми висіли на маленькій станції за кілька миль від Четема. Поки в тамтешньому заїзді запрягали коня, ми швиденько поснідали й, прибувши до садиби

Йокслі, відразу взялися до справи. На воротах парку нас зустрів констебль.

— Чи є якісь новини, Вільсоне?

— Ні, сер, ніяких.

— Чи бачили яких-небудь приїжджих?

— Ні, сер. На станції кажуть, що вчора ніхто не приїжджав і не виїжджав.

— Ви розпитували в заїздах та готелях?

— Так, сер: немає нікого, хто міг би збудити підозру.

— Врешті-решт до Четема звідси можна дійти пішки. Будь-хто міг сховатися там чи непомітно сісти на потяг. Ось та сама паркова стежка, про яку я казав, містере Холмсе. Даю вам слово честі, що вчора слідів на ній не було.

— А з якого боку були сліди на траві?

— Отут, сер. На оцій вузьенькій смужці між стежкою та клумбою. Зараз я не бачу слідів, але вчора їх було добре помітно.

— Так, так, тут справді хтось проходив, — мовив Холмс, нахилившись до трави. — Наша леді мусила ступати дуже обережно, чи не так? Якби вона ступила трохи вбік, то залишила б слід або на стежці, або на клумбі, де він був би ще виразніший.

— Так, сер, ця жінка вміє тримати себе в руках.

Я побачив, як Холмсове обличчя насторожилося.

— То ви кажете, що назад вона поверталася так само?

— Так, сер, іншої дороги немає.

— Оцим вузеньким травником?

— Звичайно, містере Холмсе.

— Дивовижно, просто дивовижно! Гаразд, облишмо стежку. Ходімо далі. Цю хвіртку постійно відчинено, так? Тоді нашій гості легко було приникнути до парку. Про вбивство вона не думала, бо інакше взяла б якусь зброю з собою, а не брала ніж з письмового столу. Вона йшла цим коридором, не залишивши слідів на кокосовому килимку. Потім зайшла сюди, до кабінету. Як довго вона тут була? Ми не можемо цього визначити.

— Не більше ніж кілька хвилин, сер. Я забув сказати вам, що місіс Маркер, економка, прибирала там незадовго до того — десь за чверть години, як вона каже.

— Гаразд! Отже, не більше ніж чверть години. Наша леді заходить до кімнати. Що вона робить? Іде до письмового стола. Навіщо? В бічних шухлядах їй нічого не треба. Інакше б їх було замкнено. Ні, їй була потрібна оця середня шухляда. Овва! Що це за подряпина? Подайте-но сірник, Ватсоне. Чому ви не сказали мені про неї, Гопкінсе?

Слід, який він побачив, починався на бронзовій прикрасі праворуч від замкової шпари й проліг десь на чотири дюйми по лакованому дереву.

— Я помітив її, містере Холмсе, але ж навколо замкових шпар завжди є подряпини.

— Вона свіжа, зовсім свіжа. Погляньте, як блищить бронза. Стара подряпина була б так само темна. Погляньте на неї крізь мою лупу. І на лаковане місце теж: наче зорана земля обабіч борозни. Чи тут місіс Маркер?

Сумновида старенька жінка увійшла до кімнати.

— Ви прибирали цей стіл учора вранці?

— Так, сер.

— Ви помітили цю подряпину?

— Ні, сер, не помітила.

— Звичайно ж, не помітили, бо інакше стерли б ганчіркою ці крихти лаку. У кого ключ від цієї шухляди?

— Професор носить його на ланцюжку від годинника.

— Це звичайний ключ?

— Ні, сер, фігурний.

— Дуже добре. Можете йти, місіс Маркер. Отже, справа трохи з'ясувалася. Наша леді заходить до кімнати, йде до письмового стола, відчиняє шухляду чи робить спробу відчинити її. Тим часом до кімнати входить молодий Віллоубі Сміт. Витягаючи поспіхом ключ, вона залишає подряпину біля замка. Він хоче її затримати, а вона, вхопивши першу-ліпшу річ, — нею виявляється той ніж, — б'є його, щоб він відпустив її. Удар виявляється фатальним. Він падає, а вона тікає, забравши, можливо, те, заради чого прийшла. Чи тут Сьюзен, покоївка? Як ви

гадаєте, Сьюзен, чи міг хто-небудь прослизнути через ці двері після того, як ви почули крик?

— Ні, сер, не міг. Перш ніж побігти вниз, я глянула, чи нема кого в коридорі. А до того ж ці двері взагалі ніколи не відчиняють. Коли б їх відчинили, я це почула б.

— Отже, цей вихід перекрито. Наша леді, безперечно, не могла втекти таким самим чином, яким прийшла. Як я зрозумів, цей коридор веде до кімнати професора. Чи є з нього вихід надвір?

— Ні, сер.

— То ходімо й познайомимося з професором. О, Гопкінсе! Це дуже важливо, справді важливо. Біля кімнати професора лежить такий самий кокосовий килимок.

— Ну то й що, сер?

— Хіба ви не бачите тут жодного зв'язку? Гаразд, гаразд. Я, напевно, помилився. Хоча все-таки це здається мені підозрілим... Добре, відрекомендуйте мене професорові.

Ми пішли коридором, котрий мав таку саму довжину, як і той, що вів до парку. В кінці його було кілька східців та двері. Наш провідник постукав, і ми увійшли до спальні професора.

Це була велика кімната, захаращена безліччю книжок: вони стояли на полицях і лежали стосами по кутках на підлозі. Посередині стояло ліжко, й на ньому на подушках напівлежав сам господар. Нечасто мені доводилося бачити таких химерних осіб. Він повернув до нас худе орлине обличчя з проникливими темними очима, що причаїлися в глибоких виямках під густими навислими бровами. Волосся й борода — зовсім сиві, в кутиках уст була якась дивна жовтизна. З рясної порості сивого

волосся стирчала запалена цигарка. Повітря в кімнаті було дуже задушливе через густий тютюновий дим. Коли професор подав Холмсові руку, я помітив, що вона теж жовта від тютюну.

— Ви курите, містере Холмсе? — спитав він, старанно добираючи англійські слова і якимось по-дивному вимовляючи їх. — Прошу, беріть цигарку. А ви, сер? Раджу вам оці цигарки: їх присилають мені з Йонідесу, що в Александрії. Мені шлють по тисячі штук відразу, і все-таки кожні півмісяця доводиться замовляти нові. Кепсько, сер, дуже кепсько, але в старої людини мало втіх. Тютюн і моя робота — це все, що мені залишилося.

Холмс запалив цигарку, непомітно озираючи очима кімнату.

— Тютюн і моя робота, а тепер — самий тютюн, — провадив старий. — На жаль, фатальний випадок перервав мою роботу! Хто міг передбачити таке лихо? Дуже порядний молодик! Можу вас запевнити, що по кількох місяцях навчання він став чудовим помічником. Яка ваша думка про все це, містере Холмсе?

— Поки що нічого не можу сказати.

— Я був би щиро вдячний вам, якби ви пролили трохи світла на цю темну справу. Для такого немічного й старого книгогриза, як я, це справжній удар. Здається, я розучився навіть думати. Але ви ділова людина. Для вас це буденна праця. Ви зберігаєте спокій за будь-якої небезпеки. Нам пощастило, що саме ви взяли за цю справу.

Поки старий професор говорив, Холмс походжав туди-сюди кімнатою. Я помітив, що він надзвичайно швидко курих цигарку за цигаркою. Він, мабуть, поділяв пристрасть господаря до свіжого александрійського тютюну.

— Так, сер, це страшний удар, — вів далі старий. — Ось вона, праця мого життя, — отой стос паперів на столику. Це дослідження документів, знайдених у коптських[31] монастирях Сирії та Єгипту, — найглибше дослідження засад невідомого раніше вірування. Із своїм німечним здоров'ям я не знаю, чи зможу закінчити його без помічника, якого я так несподівано втратив. О Боже! Містере Холмсе, та ви ще завзятіший курець, ніж я сам!

Холмс усміхнувся.

— Так, я знаюся на тютюні, — сказав він, беручи нову, вже четверту, цигарку зі скриньки й припалюючи її від недопалка попередньої. — Не надокучатиму вам допитами, професоре Кореме: адже ви були в ліжку, коли стався злочин, тож нічого не можете про це знати. Я спитаю вас лише про одне: як ви гадаєте, що мав на увазі бідолашний хлопець, промовивши останні слова: "Професоре, то була вона"?

Професор хитнув головою.

— Сьюзен — сільська дівчина, — відповів він, — а ви самі знаєте, який дурний цей простолюд. Бідолаха, певно, пробурмотів щось незрозуміле в маячні, а їй почулося бозна-що.

— Зрозуміло. А як ви самі пояснили б цю трагедію?

— Може, випадок, а може, — тільки це між нами, — самогубство. Молоді люди завжди мають якісь таємні турботи — нещасливе кохання, про яке ми нічого не знаємо. Це вірогідніше за вбивство.

— А пенсне?

— Так! Я лише вчений, людина, що живе мріями. Я не знаюся на буденних речах. Але погодьтеся, друже мій, що пам'ятками кохання можуть бути найдивовижніші речі. Беріть ще цигарки. Я радий, що ви

оцінили їх... Віяло, рукавичка, пенсне — хто знає, що може стискати в останню мить рука самогубця? Цей джентльмен каже про сліди на траві, але врешті-решт він легко може помилитися. А щодо ножа, то він міг відлетіти вбік, коли бідолашний юнак упав. Може, я міркую по-дитячому, але, як на мене, Віллоубі Сміт сам укоротив собі віку.

Схоже було, що ця думка вразила Холмса. Він далі походжав туди-сюди кімнатою, замислено смалячи цигарку за цигаркою.

— Скажіть-но мені, професоре Кореме, — запитав він нарешті, — що ви зберігаєте в середній шухляді стола?

— Нічого цікавого для злодіїв. Родинні папери, листи від моєї нещасної дружини, дипломи університетів, що вшановували мене. Ось ключ. Можете поглянути самі.

Холмс узяв ключ, подивився на нього й віддав професорові.

— Ні, це навряд чи допоможе мені, — сказав він. — Краще вже я піду в парк і там поміркую над усією цією справою. У вашій думці про самогубство дещо таки є. Отож пробачте, що ми вдерлися до вас, професоре Кореме, але я обіцяю, що до другого сніданку не турбуватиму вас. А тоді, о другій годині, ми до вас завітаємо та розповімо про все, що сталося за цей час.

Холмс виглядав дуже засмученим; коли ми вийшли в парк, він почав мовчки ходити туди-сюди стежкою.

— Ви знайшли розв'язку? — спитав я нарешті.

— Усе залежить від тих цигарок, які я палив, — відповів він. — Можливо, я помиляюся. Цигарки покажуть.

— Любий мій Холмсе, — вигукнув я, — але ж як!..

— Гаразд, гаразд, ви побачите все самі. Якщо це не так, то нічого страшного. Ми завжди можемо розпитати оптиків, але я більше люблю коротший шлях — коли, звичайно, він є. А ось і наша люба місіс Маркер! Поговорімо з нею ще з п'ять хвилин.

Я, здається, раніше вже згадував, що Холмс умів одразу викликати в жінок довіру своєю лагідністю. Не минуло й двох хвилин, як вони з економкою балакали так просто, ніби знали одне одного багато років.

— Так, містере Холмсе, саме так, як ви кажете, сер. Він без упину палить. Цілісінький день, а часом і цілісіньку ніч, сер. Заходжу, бува, вранці до його кімнати — туман, як у Лондоні, далебі. Сердешний містер Сміт — він теж палив, але не так, як професор. А щодо його здоров'я, то не знаю вже, чи воно кращає, чи гіршає від того тютюну.

— Отакої! — відказав Холмс. — Але ж воно відбиває апетит.

— Ну, того вже я не знаю, сер.

— Напевно, професор їсть дуже мало?

— Ну, не завжди. Я б не сказала.

— Б'юся об заклад, що сьогодні він не снідав, та й другого сніданку не їстиме після стількох цигарок.

— Е, ні, сер, навпаки, цього ранку він добряче поснідав. Не знаю навіть, коли він більше їв, а на другий сніданок замовив собі котлети. Я й сама здивувалася, бо й дивитись не можу на їжу відтоді, як зайшла вчора до кімнати й побачила молодого містера Сміта на підлозі. Але, мабуть, усі люди різні, й професорові нітрохи не бракує апетиту.

Цілий ранок ми гуляли в парку. Стенлі Гопкінс пішов у село, щоб перевірити чутки про якусь невідому жінку, що її нібито бачили діти по

дорозі на Четем учора вранці. Щодо ж мого друга, то здавалося, що бадьорість його остаточно покинула. Я ніколи не бачив, щоб він так байдуже брався до якоїсь справи. Навіть коли Гопкінс приніс новину, що діти справді бачили жінку, яка має багато подібного до Холмсового опису — аж до пенсне, це не викликало в нього жодної цікавості. Він трохи пожвавішав лише тоді, коли Сьюзен, яка подавала нам другий сніданок, сказала, що містер Сміт учора зранку гуляв у парку й повернувся додомудесь за півгодини до трагедії. Я не розумів, яку вагу може мати ця обставина, але добре помітив, що Холмс уже долучив її до тієї загальної картини, яку вималював у своїх думках. Несподівано він підхопився зі стільця й поглянув на годинник.

— Друга година, джентльмени, — сказав він. — Ходімо нагору, поговорімо з нашим другом-професором.

Старий уже скінчив свій другий сніданок, і його порожня тарілка якнайкраще свідчила про той чудовий апетит, яким наділила його в своїй розповіді економка. Проте в обличчі його справді було щось химерне, коли він повернув до нас свою сиву гриву й блискучі очі. Незмінна цигарка стирчала з його рота. Він був одягнений і сидів у кріслі біля вогню.

— Ну, то що, містере Холмсе, ви розкрили цю таємницю? — Він підсунув велику бляшанку з цигарками, що стояла перед ним на столі, до мого друга. Холмс тієї самої миті випростав руку, і бляшанка впала на підлогу. Якусь хвилину чи дві ми повзали на колінах і діставали цигарки з найдальших закутків. Коли ми знову підвелися, я помітив, що Холмсові очі спалахнули, а щоки зарожевілися. Я знав, що це може бути тільки ознакою перемоги.

— Так, — мовив він. — Я розкрив її.

Ми з Стенлі Гопкінсом здивовано вирячилися на нього. Щось подібне до посмішки скривило худе обличчя старого професора.

— Справді? В парку?

— Ні, тут.

— Тут! Коли?

— Щойно.

— Ви, звичайно, жартуєте, містере Холмсе. Пробачте, але ця справа надто серйозна, щоб отак жартувати.

— Я викував та випробував кожную ланку в ланцюзі своїх думок, професоре Кореме, й певен, що він бездоганий. Я не можу сказати, що спонукало вас і яку участь ви брали в цій дивовижній пригоді. Можливо, через кілька хвилин я почую це з ваших власних уст. А тим часом дозвольте мені описати, як усе це сталося, щоб ви знали, яких відомостей мені бракує.

Учора в вашому кабінеті була жінка. Вона хотіла взяти з шухляди вашого столу якісь документи. Вона мала свій власний ключ. Я дістав змогу оглянути ваш і переконався, що на ньому немає жодної крихточки лаку. Отже, ви не були її спільником; вона прийшла, як я можу судити, без вашого відома, щоб пограбувати вас.

Професор випустив з рота хмару диму.

— Це все дуже цікаво й повчально, — мовив він. — Але що ж далі? Якщо вам відомий кожен крок цієї леді, то, певно, ви можете сказати й те, куди вона поділася.

— Спробую це зробити. Спершу ваш секретар схопив її, й вона заколола його, щоб урятуватися. Я схильний вважати цю катастрофу за нещасний випадок, бо переконаний, що ця леді не мала наміру скоїти це страшне вбивство. Убивця не приходить неозброєним. Жажнувшись того,

що зробила, вона гарячково забігала кімнатою, шукаючи вихід. На своє нещастя, вона загубила на місці боротьби пенсне й через свій надзвичайно слабкий зір стала зовсім безпорадною. Вона побігла коридором, гадаючи, що це той самий коридор, яким вона прийшла, — адже обидва коридори застелені кокосовими килимками, — і надто пізно зрозуміла, що потрапила не туди й що дорогу назад одрізано. Що їй було робити? Піти назад вона не могла. Зоставатися на місці не могла. Вона мусила йти вперед. І вона пішла. Зійшла нагору сходами, відчинила двері і опинилася в вашій кімнаті.

Старий сидів, роззявивши рота й тупо вирячившись на Холмса. Страх і подив змішалися на його обличчі. Зусиллям волі він змусив себе знизати плечима й вибухнути неприродним сміхом.

— Це все дуже добре, містере Холмсе, — сказав він. — Але ваші блискучі думки мають одну невеличку ваду. Я тоді сидів у цій кімнаті й не виходив з неї цілий день.

— Я знаю про це, професоре Кореме.

— То ви хочете сказати, що я лежав на отому ліжку й не помітив, як до кімнати увійшла жінка?

— Я такого не казав. Ви помітили її. Розмовляли з нею. Впізнали її. Допомогли їй сховатися.

Професор знову силувано засміявся. Він підвівся з крісла, очі його блищали, мов жарини.

— Ви збожеволіли! — скрикнув він. — Ви марите. Я допоміг їй сховатися? Де ж вона тепер?

— Вона там, — мовив Холмс, показавши на високу книжкову шафу в кутку кімнати.

Я побачив, як старий змахнув руками; похмуре його обличчя страшенно скривилось, і він упав у крісло. Тієї самої миті шафа, на яку вказав Холмс, обернулася на завісах і до кімнати ступила жінка.

— Ваша правда! — вигукнула вона, вимовляючи слова якось почужинському. — Ваша правда! Я тут.

Вона була вся в пилуці й павутинні, яке позбирала, мабуть, зі стін своєї схованки. Обличчя її вкривали брудні патьоки: його ніколи не можна було назвати гарним, бо воно мало саме ті риси, які вгадав Холмс, і на додачу ще довге вперте підборіддя. Через природжений слабкий зір та ще раптовий перехід од темряви до світла вона мружилась і кліпала очима, силкуючись розгледіти, хто ми такі. І водночас попри все її постать виглядала по-жіночому шляхетно, а сміливе, вперте підборіддя й гордовито піднесена голова викликали повагу, ба навіть захоплення.

Стенлі Гопкінс торкнувся її руки й оголосив, що її заарештовано, але вона відсторонила його м'яко, проте з гідністю, якій не можна було не скоритися. Старий напівлежав у кріслі, обличчя його пересмикувалось, а очі злякано втупилися в неї.

— Так, сер, я заарештована, — мовила вона. — Я стояла там і чула все. Я зрозуміла, що ви дізналися правду. Я зізнаюся в усьому. Це я вбила юнака. Але ви не помилилися, сказавши, що то випадок. Я навіть не знала, що в руці моїй був ніж, бо зопалу вхопила зі столу першу-ліпшу річ і вдарила його, щоб він відпустив мене. Все це правда.

— Мадам, — сказав Холмс, — я певен, що все це правда. Побоююсь лише, що вам зле.

Вона дуже зблідла, й ця блідість була ще жахливіша під темними патьоками бруду на обличчі. Вона сіла скраю ліжка й заговорила знову:

— У мене мало часу, але я хочу, щоб ви знали всю правду. Я дружина цього чоловіка. Він не англієць. Він росіянин. Я не назву його прізвища.

Старий уперше поворухнувся.

— Хай Бог тебе боронить, Анно! — скрикнув він. — Хай Бог тебе боронить!

Вона глянула на нього з невимовною зневагою.

— Навіщо ти так чіпляєшся за своє скалічене життя, Сергію? — мовила вона. — Ти завдав шкоди багатьом і не зробив добра нікому, навіть собі. Не бійся, я не перерву гнилої нитки твого життя раніше, ніж призначено Богом. Я чимало гріхів скоїла з того часу, як переступила поріг цього клятого дому. Але я мушу говорити далі, бо буде пізно.

Я вже сказала, джентльмени, що я дружина цього чоловіка. Він мав п'ятдесят років, а я була дурним двадцятилітнім дівчиськом, коли ми побралися. То було в російському місті, в університеті, — я вам не називатиму його.

— Хай Бог боронить тебе, Анно! — знову пробурмотів старий.

— Ми були революціонерами — нігілістами, ви знаєте. Він, і я, і багато інших. Потім настали тяжкі часи, було вбито поліційного чиновника, багатьох заарештували, почали шукати свідків, і заради того, щоб урятуватися й дістати велику винагороду, мій чоловік виказав мене й товаришів. Так, нас усіх заарештували за його доносом. Дехто з нас пішов на шибеницю, дехто — до Сибіру. Я була серед останніх, але моє заслання не було довічним. А мій чоловік, забравши свої криваві гроші, подався до Англії й нишком оселився тут, бо добре знав, що тільки-но наше братство довідається, де він є, то не мине й тижня, як здійсниться правосуддя.

Старий простяг тремтячу руку і взяв цигарку.

— Я в твоїх руках, Анно, — сказав він. — Ти завжди була до мене доброю.

— Я ще не розповіла вам про головне його лиходійство, — провадила жінка. — Серед наших товаришів був один — мій щирий друг, шляхетний, відданий. Він кохав мене, мав усе те, чого не мав мій чоловік. Він ненавидів жорстокість. Ми всі були винні, — якщо вважати це виною, — крім нього. Він писав мені листи, у яких благав обрати інший шлях. Ці листи могли б урятувати його. А ще — мій щоденник, де я описувала свої почуття до нього й переконання кожного з нас. Мій чоловік розшукав і заховав щоденник та листи. Він щосили намагався знищити цю людину. Це йому не вдалося, та Олексія заслали до Сибіру, де він зараз тяжко працює в соляній копальні. Подумай про це, мерзотнику, гидкий мерзотнику! Зараз, цієї миті, Олексій, — людина, імені якої ти не гідний навіть вимовити, — працює й живе, мов раб, а ти — в моїх руках, але я не бруднитиму їх.

— Ти завжди була шляхетною жінкою, Анно, — мовив старий, попихкуючи цигаркою.

Вона підвелася, але відразу впала, застогнавши з болю.

— Я мушу сказати все. Коли строк мого заслання скінчився, я вирішила дістати щоденник і листи й надіслати їх російському урядові, щоб мого друга випустили на волю. Я знала, що мій чоловік поїхав до Англії. Після кількох місяців розшуків я знайшла його. Я знала, що він береже щоденник, бо коли я була в Сибіру, то отримала від нього лист, у якому він докоряв мені, наводячи рядки з щоденника. Але я була певна, знаючи його мстиву вдачу, що він не віддасть його мені з доброї волі. Я мусила взяти його сама. Задля цього я найняла приватного детектива, що поступив до мого чоловіка секретарем, — то був твій другий секретар, Сергію, той самий, що так швидко покинув тебе. Він дізнався,

що папери сховано в середній шухляді столу, і зробив відбиток ключа. Більше він нічого не схотів робити. Він передав мені план будинку й сказав, що опівдні в кабінеті нікого не буває, бо секретар працює тут, нагорі. Нарешті я зважилась і прийшла сюди, щоб забрати папери. Мені це вдалося, але якою ціною!

Я саме взяла папери й замикала шухляду, коли юнак перейняв мене. Я вже бачила його вранці. Він зустрів мене на дорозі, і я спитала, де мешкає професор Корем, не знаючи, що то його секретар.

— Саме так! Саме так! — мовив Холмс. — Секретар повернувся додому і розповів господареві про жінку, яку зустрів. Умираючи, він намагався пояснити, що то була вона — та самісінька, про яку він казав йому.

— Дайте мені скінчити, — наполегливо мовила жінка, й обличчя її скривилося від болю. — Коли він упав, я кинулася навтікача з кімнати, помилилася дверима й опинилася в чоловічій кімнаті. Він хотів мене виказати. Я сказала, що його життя в моїх руках. Якщо він віддасть мене до рук закону, то я віддам його до рук нашого братства. Я хотіла жити не заради самої себе: я хотіла виконати свій намір. Він знав, що я зроблю те, що сказала, й що його життя — в моїх руках. Через те, і лише через те, він сховав мене. Він підштовхнув мене до цієї схованки — пам'ятки минулих часів, відомої лише йому одному. Він їв у своїй кімнаті й віддавав мені частину своїх харчів. Ми вирішили, що я вночі, коли поліція покине будинок, вислизну й ніколи більше не повернуся. Але ви якимось чином вивідали про наші наміри. — Вона дістала з-за пазухи невеличкий пакунок. — Ось мої останні слова, — вела вона далі. — Ось пакунок, що врятує Олексія. Я довіряю його вам. Візьміть його! Віддайте до російського посольства. Тепер я виконала свій обов'язок і...

— Зупиніть її! — вигукнув Холмс. Він кинувся через кімнату до неї й видер з її рук маленьку пляшечку.

— Пізно! — сказала вона, впавши на ліжко. — Пізно! Я прийняла отруту, перш ніж залишити схованку. Голова йде обертом! Я помираю! Прошу вас, сер, не забудьте пакунок...

— Простенька пригода, але водночас дещо повчальна, — зауважив Холмс, коли ми поверталися до міста. — Все залежало від пенсне. Якби не той щасливий випадок, що небіжчик в останню мить схопив його, я не певен, чи знайшли б ми коли-небудь розв'язку. Мені було зрозуміло, що без таких сильних скелець людина стає сліпою й безпорадною. Коли ви спитали мене, чи вірю я, що вона прийшла назад тим самим вузьким травником, я зазначив, як ви пам'ятаєте, що це було б просто дивовижно. Проте подумки я вирішив, що це неможливо — хіба що, на наше нещастя, вона мала з собою друге пенсне. Тоді я серйозно замислився над припущенням, що вона переховується в домі. Помітивши, які схожі ті два коридори, я зрозумів, що вона дуже легко могла сплутати їх, і якщо так, то, очевидно, мала потрапити до кімнати професора. Цей здогад насторожив мене, і я уважно оглянув кімнату, сподіваючись знайти в ній хоч якісь прикмети схованки. Килим був суцільний і міцно прибитий до підлоги, тож думку про ляду я відкинув. Могла бути заглибина за книжковою шафою. Таке, як вам відомо, частенько трапляється в старих бібліотеках. Я помітив, що книжки розкидано по всій підлозі, й тільки перед цією шафою — чисто. Отже, там мали бути двері. Ніяких інших ознак я, проте, не побачив, але звернув увагу на килим — сірувато-бурий, який легко можна було оглянути. Заради цього я скупив безліч тих чудових цигарок і засипав усю підлогу перед підозрілою шафою попелом. Витівка ця була проста, але надзвичайно корисна. Потім ми зійшли вниз, і я, Ватсоне, разом з вами переконався, — хоч ви й не зрозуміли, до чого тут оці балачки, — що професор Корем став їсти набагато більше, — це було природно, якщо він утримував ще одну людину. Тоді ми знову повернулися до спальні, і я, розсипавши цигарки з бляшанки, дістав чудову можливість оглянути підлогу й побачив, що ув'язнена, поки нас не було, залишала свій прихисток. Ось, Гопкінсе, й Черинг-Крос: я вітаю вас із успішним закінченням справи. Безперечно, ви зараз поїдете до начальства. А нам з вами, Ватсоне, треба, мабуть, вирушити до російського посольства.